

TREĆE POGLAVLJE

Vjerske institucije, vjerske zajednice i vjerski obredi

U Osmanskom carstvu živjeli su ljudi najrazličitijih vjera. Vjernost islamu podrazumijevala se i kod sultana i kod elite, ali jednako je važno bilo integrisati u državu i podanike koji nijesu bili muslimanske vjere. Osim toga, vjerska raznolikost bila je daleko izraženija u jugoistočnoj Evropi nego u bliskoistočnim ili afričkim pokrajinama Osmanskog carstva.

U ovom poglavlju pokušaćemo da objasnimo kakvu je ulogu vjera imala u životu narodâ u jugoistočnoj Evropi tokom osmanske vladavine. U političkom smislu, vjera je bila presudna: društvena struktura u Osmanskom carstvu počivala je na podjeli na muslimane i nemuslimane, a među podanicima koji nijesu bili muslimanske vjere bilo je pravoslavaca, Jevreja, Jermena, itd., i oni su činili milete, zajednice. Interese i potrebe ovih zajednica zastupale su njihove vjerske institucije. Pravoslavna crkva održavala je posebne odnose s osmanskim vlastima, ali su i vjerski poglavari drugih vjeroispovijesti sarađivali s osmanskom državom. Pa ipak, za većinu ljudi religija je manje bila pitanje politike i institucija, a više stvar vjere i odnosa s bogom. Vjerski običaji bili su u samom srcu svakodnevice za veliku većinu ljudi, pa smo za ovo poglavlje odabrali neke tekstove koji upravo o tome govore.

U većini tekstova pominje se i veoma kontroverzno pitanje vjerske tolerancije u Osmanskom carstvu. Mnogi historičari insistiraju na tome da je Osmansko carstvo bilo muslimanska imperija, te da su u njoj hrišćani tlačeni po vjerskom osnovu. Drugi historičari, pak, skreću nam pažnju na to da su se u isto to vrijeme i po Evropi vodili vjerski ratovi i da su nehrišćani mogli da biraju između pokrštavanja i iseljavanja, dok su Osmanlije bile daleko tolerantnije, jer su dozvoljavale svojim podanicima hrišćanima da zadrže svoju vjeru, i da su čak i izbjeglice druge vjere primale raširenih ruku. Iako u oba ova stava ima ponešto istine, oni su ipak ideološki obilježeni i jako pojednostavljuju istorijske činjenice. Tekstovi koje navodimo na kraju ovog poglavlja možda će pomoći učenicima da shvate koliko je zajednički život toliko različitih religija bio kompleksan, kakve su bile razmjere diskriminacije u jugoistočnoj Evropi, te da to stave u širi, komparativni okvir.

IIIa. Muslimani

III-1. Natpis na portalu Sulejmanove džamije u Carigradu (polovina XVI vijeka)

[Sultan Sulejman] mio Bogu, gospodar veličanstva i svemoći, tvorac svijeta, zemlje i vlasti, [sultan Sulejman] koji je njegov rob, silan božanskom snagom, kalifa što Božju milost zrači, On koji ispunjava naredbe Tajne knjige i sprovodi njene odredbe u (svim) nastanjenim djelovima zemlje,

Koji je, uz pomoć svemogućeg Boga i svoje pobjedonosne vojske, osvojio zemlje na istoku i na zapadu, gospodar svjetskog carstva, sjenka Božja nad svim narodima, sultan sultana Arapa i Persijanaca, objavljivač carskih zakona [kanun], deseti od osmanskih hakana, Sultan, sin sultanov, sultan Sulejman-han, [...] Neka sultanat njegov potraje za sva vremena!

Imber, str. 75

Objasni odnos između Boga i osmanskog vladara. Da li je vladar (i mnogi vladari koji su tvrdili da njihova vlast potiče od Boga) bio istinski vjernik ili je samo pokušavao da manipuliše svojim podanicima? Kakvu je ulogu u tom slučaju imala ulema?

III-2. Dimitrije Kantemir o muslimanskim molitvama

Muhamed je naredio molitvu pet puta u 24 sata, bilo u javnosti, bilo u osami [...]

Kad se mole, oni se veoma brižljivo staraju za četiri stvari: 1. da se operu; 2. da ove molitve izgovore u naloženom vremenu, jer ako ih izgovore prije ili poslije pravog vremena, smatraju da će im molitve biti uzaludne i da se neće dopasti Bogu; 3. da mjesto na kom se mole bude čisto, a ako sumnjaju u njegovu čistoću, onda pod noge moraju da prostru mali ćilim ili svoj ogrtač; 4. da se okrenu prema osi šever/sjever–jug, koju oni zovu kibla [kibla], a za koju kažu da gleda ka hramu u Meki. [...]

Kad se mole, oni se poklone nekoliko puta, kleknu, dotaknu tle čelom, ustanu i mole se. [...]

U velikim bogomoljama, džamijama, oni svoje mjesto ne ustupaju nikom, pa ni samom sultanu, već svako ostaje na mjestu koje je prvobitno zauzeo i niko ga ne dira. A prije nego što se molitva završi, zabranjeno je da se izgovori ijedna riječ ili načini i najmanji pokret (mili Bože, koliko su oni u ovom pogledu pobožniji od hrišćana, i koliko revnosnije poštuju Boga!), ili da se pljune ili nakašlje, osim ako vas nužda prićera/pritjera, ali i tada treba da pljunete u maramicu, jer oni smatraju da je neprilično pljunuti ili useknuti se na čistom mjestu.

Petak. Petkom, koji se na jeziku Kurana zove džuma (a što znači okupljanje ili dan sabora), poslije podnevne molitve, u velikim bogomoljama (koje oni zovu sultanskim) propovjednici drže vjeronauk dva ili tri sata. Oni objašnjavaju tekst Kurana, neku temu koju su prethodno odabrali. Tome oni dodaju lijepe govore, ponekad moralističke, već u zavisnosti od prilike, i ukrašene stilskim figurama, tropima i metaforama i drugim retoričkim sredstvima. U vrijeme mira dodaju neku riječ o ostvarenju pravde, o tome kako se državna uprava stara o svojim podanicima, o Božjoj milosti i o osujećivanju neprijatelja, njegovog napredovanja i namjera. A ukoliko su u ratu, ili ukoliko

se rat upravo sprema, sultan propovjednicima naloži da pričaju i češće, da pokažu narodu i da ga uvjere u to da se u rat protiv neprijatelja kreće po Božjoj i Prorokovoj zapovijesti, ne za zemaljska blaga, ne za nekakvu dobit ili slavu i ljudsku pohvalu, već samo zarad širenja vjere, za slavu Božju i na korist čitavog muslimanskog naroda, a i drugih.

Cantemir 1987, str. 289–295

Ovaj išečak/isječak potiče iz Kantemirove rasprave o muslimanskoj vjeri, napisane tokom izbjeglištva u Rusiji (1711–1723), u kojoj on detaljno izlaže ono što zna o osmanskom društvu, koje je upoznao tokom više od dvadeset godina života u Carigradu prije 1710. godine.

Kojih su se pravila muslimani morali pridržavati tokom molitve?

Pronađi jedan argument koji govori u prilog tome da je zajednica muslimanskih vjernika [umma] demokratska po svojoj prirodi.

Da li je opravdano miješanje politike u vjersku sferu? Navedi argumente za i protiv. Da li i u drugim društvima postoje primjeri za takvo miješanje? Da li do njega dolazi i u društvu u kom ti živiš?

► Sl. 11. Džamija u Izniku (Nikeja) iz XIV vijeka

Lewis, str. 294

► **Sl. 12. Sulejmanija (Sulejmanova džamija) u Carigradu (1550–1557)**

Fotografija Helene Filon

❓ Usporedi ove dvije džamije. Da nijesi imao/imala podatke o vremenu u kom su nastale, kako bi mogao/mogla da zaključiš koja je starija a koja novija?

III-3. Kako jedan musliman objašnjava vezu između Boga i kiše (1779)

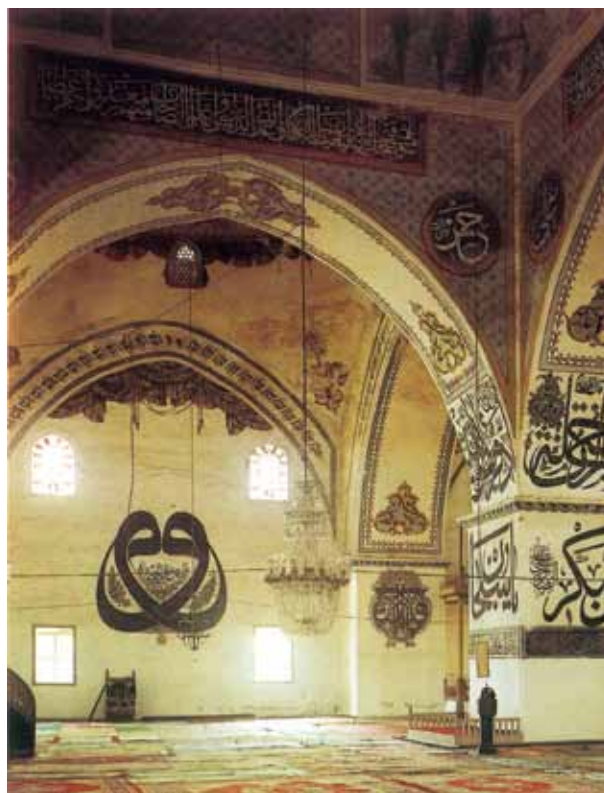
Kiše nije bilo tri ili četiri mjeseca, pa su se u svim džamijama u Sarajevu često držale dove, molitve za kišu. Ali za sve postoji neki razlog, jer Bog ne mijenja svoju odluku, a uzvišeni svijet duha povezan je s našim. Ako kiša padne, za to postoji drugi razlog, poznat zvijezdoznancima, pa su molitve za kišu samo znak pokornosti i služba Bogu, a ne glavni razlog iz kog kiša pada. Jer kad bi svaka molitva bila uslišena, svijet bi propao, a nama tajne ne bi bile obznanjivane. Ali, kad se vrijeme kiše približi i neko se pomoli, ljudi onda kažu da je on dobar čovjek i da će mu molitva biti uslišena. A ja, grešnik i siromah, čuo sam prije skoro mjesec dana od jednog zvijezdoznanca da će za mjesec dana, što znači sada, zvijezde stati tako da će se 'dveri otvoriti', to jest da će kiša pasti – i tako i bi. I tako su onda neke neznalice stale same da izvode zaključke, što nije grešno, ali nije ni od nekog značaja, jer biće kako Bog hoće, a ne što mi hoćemo ili nećemo.

Bašeskija, str. 235

🔑 Mula Mustafa Bašeskija (1731/1732–1809) proveo je čitav život u Sarajevu. Bio je imam i hatib u Bozadžić Hadži-Hasanovoj džamiji, a kasnije je radio kao pisar (ćatib). Mula Mustafa je sačinio Hroniku, odličan izvor građe o istoriji političkog i svakodnevnog života u Sarajevu, Bosni i susjednim/susjednim zemljama. U ovom tekstu vidimo da je Mustafa, u skladu s intelektualnom klimom u Evropi XVIII vijeka, bio veoma skeptičan prema raširenom sujevjerju; međutim, ta skeptičnost nije ga navela na to da posumnja u Božju svemoć.

❓ U što zapravo mula Mustafa Bašeskija vjeruje? Da li kiša ima prirodne ili božanske uzroke?

► **Sl. 13. Ornamentalni natpisi iz Kurana u Staroj džamiji u Jedrenu (XV vijek)**

Hegy, Zimanyi, sl. 90

► **Sl. 13a. Husein-pašina džamija, sagrađena 1569. godine**

Kasalica, str. 76.

► **Sl. 13b. Zidna dekoracija unutrašnjosti Husein-pašine džamije u Pljevljima**

Kasalica, str. 77.

🔑 Husein Pašinu džamiju je 1569. godine podigao Hussein Paša Boljanić (umro oko 1594). Rođen blizu Pljevalja, bio je bosanski, hercegovački, misirski (Egipat), sandžak-beg, kao i vezir Bagdada. Džamija je bila dio njegovog imanja. Unutrašnjost džamije, posebno šestougaoni mihrab, bogato je ukrašen floralnim i geometrijskim motivima. U ovoj se džamiji čuva Kuran iz 1571. godine, remek-djelo islamske kaligrafije.

► **Sl. 14. Turska gospa na kamili prilikom hodočašća u Meku**

Hegyí, Zimanyi, sl. 62

III-4. Muslimanska heterodoksija – šale o beктаšijama

Držao hodža propovijed u džamiji i opisivao Božju moć i svojstva.

„Bog nije ni na zemlji ni na nebu, nije ni na desnoj ni na lijevoj strani, nije ni nad morem ni u moru. Ukratko, on se ne pokazuje u prostoru već postoji samo u srcu vjernikovom“, govorio je hodža, na šta jedan beктаšija ne mogaše više da se uzdrži pa reče: „O vjernici, molim vas da me saslušate. Kad sam vam ja neki dan rekao da Bog nije ovđe/ovdje, vi ste mi rekli da sam postao nevjernik, a sad kad vam hodža-efendija kaže da Bog ne postoji, vi ni riječi.“

Pitali beктаšiju zašto je svijet tako pun brda i dolina, stijena i planina, zašto nije svuda ravan i gladak, a beктаšija na to odgovori: „Pa šta ste očekivali od nečeg što je stvarano samo šest dana?“

Dursun, str. 78

Bektašije su osnovale vjersko bratstvo i pozivale se na uzor hadži-Bektaša Velija, čuvenog mistika i derviša iz XIII vijeka. Iako zvanično veoma bliski osmanskim vlastima i veoma uticajni među janjičarima, beктаšije su bile pobornici islamskog misticizma (sufizma), i ponekad su bili bliži šiitskoj nego zvaničnoj sunitskoj vjeri Osmanskog carstva. Bektašije su gajile i specifično nepoštovanje prema društvenoj hijerarhiji, ali i prema raširenim običajima i obredima – sve je to našlo izraza u bezbrojnim šalama u kojima je glavni junak anonimni beктаšija, baba (otac ili, ponekad, đed/djed), jedna od najznačajnijih figura u turskom humoru uopšte. Kao i inače kod usmenog predanja, šale o beктаšijama teško je tačno datirati, i one svjedoče o različitim slojevima narodnog pamćenja.

Što misliš o ovim šalama? Da li su one podstrekavale ljude na pobunu protiv vjerskih institucija, ili su to prosto relativno bezazlene priče, ventil za pojedince koji se ne slažu sa zvaničnom vjerom?

Da li su ti poznati i neki drugi vidovi heterodoksije u jugoistočnoj Evropi?

Da li misticizam može da postane subverzivan u odnosu na zvanične vjerske institucije?

► Sl. 15. Astronomska opservatorija u Carigradu (oko 1580)

Lewis, str. 200

Koje naučne instrumente prepoznaješ? Koje od njih koristimo i dan-danas? Zašto su na slici prikazani samo muškarci? Zašto svi do jednog nose bradu? Da li je u pitanju moda, nešto tipično za profesiju, ili neki društveni simbol? Misliš li da se na to pitanje može dati konačan odgovor ili to treba da pripišemo umjetnikovoj mašti? Kako ti izgleda karta koja je prikazana na ovoj slici?

► Sl. 16. Narodni junak Nasradin-hodža

Hegyí, Zimanyi, sl. 75

Znaš li neke priče o Nasradin-hodži? Kako je on prikazan u tim anegdotama?

Da li su priče o Nasradin-hodži popularne i u tvojoj zemlji? Kada su priče o njemu prvi put objavljene na tvom jeziku? Pitaj drugove ili rodbinu šta znaju o Nasradin-hodži.

IIIb. Hrišćani

III-5. Izbor Genadija Sholarija za prvog pravoslavnog patrijarha poslije osvajanja Carigrada (1453)

Trećega dana pošto je naš grad pao, sultan je proslavio pobjedu uz veliku radost i veselje [...] Izdao je naredbu da se izabere patrijarh, onako kako običaj i pravila to nalažu, pošto se naš patrijarh upokojio nešto ranije. Crkveni velikodostojnici koji su slučajno bili prisutni i nešto malo pripadnika crkve i laika odabraše Georgija Sholarija za patrijarha i dadoše mu ime Genadije. [...] Naš običaj i tradicionalna ceremonija nalažu da hrišćanski car daruje novog patrijarha zlatnim skiptrom. Tako je ovaj nitkov od sultana pokušao da se prikaže kao car našega grada i da oponaša naše hrišćanske careve: pozvao je Genadija na objed i razgovor i dočekao ga s velikim počastima. Dugo su razgovarali i sultan mu je dao svakojaka obećanja. Kad je došlo vrijeme da Genadije krene, sultan mu je dao onaj dragocjeni skiptar i zamolio ga da prihvati taj dar.

Melissenos, str. 133–135

Prije nego što je Carigrad osvojen, Sholarije je bio jedan od predvodnika pravoslavnog otpora Firentinskoj crkvenoj uniji (1439), po kojoj je vizantijski car Jovan VIII priznao primat papi kako bi dobio pomoć u borbi protiv Osmanlija.

Kakav je interes imao Mehmed II kada je postavio Genadija za patrijarha?

► Sl. 17. Osmanska srebrna činija s natpisom na grčkom, korišćena za pravoslavni crkveni obred (XVI vijek)

Muzej Benaki u Atini

III-6. Francuski putnik Pjer Leskalopje o manastiru Sv. Save u Srbiji (1574)

Dvadeset prvog [marta] došli smo u Uvac, tursku varošicu. Odatle videsmo manastir Sv. Save, manastir srpskih monaha i kaluđera. Oni su obučeni u crno, govore slovenski i žive po grčkim obredima. Priveli su nas da poljubimo jednu veliku kost ruke sv. Save, čije, kažu, imaju celo telo. Videli smo Jevreje i Turke kako ovu kost ljube s istim poštovanjem kao hrišćani i daju više milostinje. Ovi monasi plaćaju sultanu izvestan harač. Naš čauš nam je rekao da je jedan zao Turčin, koji je jednog dana došao po taj harač, učinio kaluđerima neko nasilje i pao mrtav na manastirskim vratima. Dali su nam da jedemo čorbe s uljem i prazilukom, malo ribe i crnog hleba.

Samardžić, str. 135

❓ Kako su pravoslavci iskazivali svoju pobožnost? Da li je to nešto specifično za pravoslavce? Zašto su i pripadnici drugih vjera ukazivali poštovanje srpskim pravoslavnim relikvijama? (Ovo je, naime, kulturno mjesto koje pohode pripadnici svih religija.) Znaš li za neke slične primjere iz nekog drugog kraja svijeta ili iz druge epohe?

III-7. Pavle Alepski o moldavskim crkvama (polovina XVII vijeka)

U Vašljuju se nalaze palate [nekadašnjeg kneza Stefana Velikog], njegovo kupatilo, njegovi vrtovi, a uz to i velika i visoka crkva s kupolama koje se dižu visoko u nebo. Svuda oko ove crkve su svodovi i polukružni lukovi, a na njihovoj unutrašnjosti su slike i ikone svetaca. Kod vrata, nad nižim zidom, Strašni sud naslikan je u zlatu i lapisu lazuli, potom Mojsije kako izvodi Anu i Kajafu i druge Jevreje pred našeg Boga. Te slike su ružne. Poslije njih dolaze drugačije slike: to su slike Turaka s bijelim turbanima na glavi, velikim raznobojnim kadifjenim ogrtačima, dugih rukava i s dugim žutim velovima, potom njihovih derviša, a iza njih i među njima su đavoli što ih progone i rugaju im se. Sotona je sasvim naprijed, sa šeširom na glavi. Jedan od đavolova mu se izruguje i zbacuje mu šešir s glave. I tako je oslikana čitava unutrašnjost crkve.

Arhitektura je prelijepa. Na svodu glavne kupole je lik našeg gospoda Isusa Hrista [...]. Ispred crkvene kapije je veliko zvono.

Crkve u ovoj zemlji imaju tri dijela: prvi je spoljni, s vratima, i on je predviđen za žene; drugi dio odijeljen je zidom i vratima, i on je predviđen za vjernike; a treći dio, takođe odijeljen zidom i vratima, predviđen je za kneza i njegovu pratnju.

Călători, VI, str. 29

❓ Kakvu su ulogu u vjerskom životu Moldavaca imale freske s Turcima? Kako je moguće da su takve slike postojale u jednoj vazalnoj državi Osmanskog carstva? Da li to možemo tumačiti kao izraz vjerske tolerantnosti Osmanlija? Uporedi hijerarhijsku strukturu u unutrašnjosti moldavske crkve s opisom muslimanske džamije u tekstu III-2.

► Sl. 18. Manastir Voronec u Moldaviji (izgrađen 1488, spoljne freske 1547–1550)

<http://www.users.cloud9.net/~romania/vor/Voronet.html>

► Sl. 19. Tajna večera – freska iz manastira Stavronikita, Sveta gora (1546)

Koliopoulos-Chassiotis, str. 169

► **Sl. 20. Manastir Ostrog u Crnoj Gori, iz 1650. godine**

Kasalica, str. 54.

Key Manastir Ostrog je oko 1650. godine podigao Vasilije Jovanović, hercegovački mitropolit (1610–1671). Postoji Gornji i Donji manastir Ostrog. Gornji manastir, uvučen u prirodno udubljenje u stijeni, posebno je impresivan. U njemu se nalaze hramovi Vavedenja Bogorodice i Svetog Krsta. Manastirska svetinja, čivot sv. Vasilija, pohranjena je u hramu Vavedenja. Kult mitropolita Vasilija vuče korijene još iz periode neposredno poslije njegove smrti, kada je i proglašen svecem. Manastir Ostrog je najveće hodočasničko mjesto u Crnoj Gori, kojeg poštuju i pohode pripadnici svih vjeroispovijesti i građani susjednih/susjednih zemalja. Najveći broj hodočasnika dolazi 12. maja, na Dan svetog Vasilija Ostroškog.

III-8. Kozma Etolski poziva hrišćane da daju đecu/djecu u škole

A vi, roditelji, dajte đecu/djecu u hrišćansku obuku, naučite ih da čitaju i pišu. Učinite sve što možete da osnujete školu, pronađete učitelja i platite ga da vam podučava đecu/djecu, jer velik je grijeh da ih ostavite slijepe kod očiju, nepismene; ne trudite se samo da im ostavite blaga i imetka da bi poslije vaše smrti mogli da jedu i piju i da vas se sećaju/sjećaju. Bolje vam je da ih ostavite siromašne i obrazovane nego bogate, a nepismene.

Menounos, str. 173

Key Kozma Etolski (1714–1779) bio je misionar, naročito aktivan u zapadnoj Grčkoj i Albaniji, ali je imao i jake veze sa Svetom gorom. To što Kozma insistira na vezi obrazovanja i pravoslavne pobožnosti tipično je za početke prosvjetiteljstva u jugoistočnoj Evropi.

? Da li se slažeš s onim što Kozma Etolski tvrdi, naročito s onom posljednjom rečenicom? Zašto Kozma misli da je obrazovanje tako važno? Porazgovaraj s drugovima/drugaricama o tome da li su obrazovanje i društveni napredak povezani.

III-9. Kiril Pejčinović o sukobima između seljana pravoslavne vjere i njihovih sveštenika (1816)

Vidim ih po nekim selima, bog da te sačuva, veoma je teško! Ne mogu reći ni da su hrišćani ni da su nevjernici. Jedu i piju na Veliki petak i Subotu, uz časnii post [...], čine grijehe, psuju, tuku se, a onda na Uskrs stanu u red da se pričeste. A siromah sveštenik, koji se stara o osam sela, ne zna kud bi prije. Trči od jednog sela do drugog, a jedan ide za njim i nosi mu epitrahilj i knjigu.

Čak mi je i žao nekih sirotih hrišćana, jer moraju da čekaju sveštenika sve do podneva ne bi li se pričestili. I onda kažu, što li sveštenik kasni, da nije ovo ili da nije ono. Neki kažu, dajte da ga pretučemo, pa da više ne kasni. A neki, opet, koji su malo imućniji (čorbadžije), kažu: „Ama ne tako, ako ga prebijemo, kazniće nas, nego bolje da se svi ovako okupimo, pa da agi ili paši odnesemo ovcu, pa da tek onda prebijemo popa i izbacimo ga, pa da nađemo nekog drugog, čak i ako živi podalje.“ A onda jedan još bogatiji seljak (kmet) kaže za tog drugog popa: „Pusti, i taj naplaćuje previše. Ovaj, doduše, kasni, ali makar uzme manje, a i pjeva džabe ili umije da čeka pare godinama. A onaj drugi dođe po novac sa Turcima ako mu ne platiš odmah.“ I tako jedan kaže jedno, drugi kaže drugo, [...] i svi psuju na sveštenika koji je njihov duhovni vođa, koji ih je krstio u ime Svetog trojstva i koji ih je vjenčao i koji će ih i sahraniti, koji im je roditelj i više od roditelja. Oni ne drže post i hule na sveštenika, i čekaju pričesće

do podneva. A ja grešni i nedostojni Kiril, koji sam grešniji od svih njih i koji sam počinio grijeh samim tim što njih optužujem, tako sam ja, grešnik, vidio njih da tako govore, vidio to, pa mi se nije dopalo, i zato im reko: „Zašto bismo mi hrišćani čekali do podneva? Zašto ne bismo prosto nalomili hljeba i nalili vina na hljeb, umjesto što čekamo sveštenika?“ A oni će: „Ono što nam pop donosi nije hljeb i vino već Hristova krv. Zato čekamo do podneva, jer smo čuli od starijih da bez toga ne može da se živi.“ A ja im kažem: „Ko vam je to rekao, sveštenik?“ A oni na to: „Ma kakvi, on nam još ništa nije rekao, ovo nije ni prešlo preko njegovih usana. On radije pođe s nama na svadbu, na izlet, na igranku, u lov, na zabavu, u pazar, ali što se vjeronauke tiče, nit mi šta pitamo nit on šta kaže.“ I tako ja grešan shvatih da je krivica na obje strane: da je do hrišćana, što ne pitaju sveštenika, i da je do sveštenika, što im ne ispriča nešto, onoliko koliko zna i umije. I vidim da on ne mari mnogo za obavezu koju je preuzeo i koja mu je data.

Odbrani, II, str. 14–16

 Opiši vjerska ošćenja/osjećenja seljana u ovom tekstu. U šta oni vjeruju? U čemu se njihova vjera razlikuje od zvanične? Zašto je to tako? (Zbog siromaštva, neobrazovanosti, zbog toga što su dobro porazmislili o pitanjima religije?) Zašto seljani kritikuju svog popa? Da li je takav njihov stav opravdan ili nije? Pokušaj da obrazložiš i jedan i drugi odgovor.

IIIc. Jevreji

III-10. Pismo Isaka Carfatija, rabina iz Jedrena, upućeno Jevrejima u srednjoj Evropi (polovina XV vijeka)

Braćo moja i moji gospodari, pošto sam se pomolio Bogu da vam poda mira, želio bih da vam ispričam pod kojim su okolnostima mladi rabin Zalman i njegov družbenik rabin David Koen došli meni.

Ispricali su mi svu patnju, težu od same smrti, kroz koju su prošli i još uvijek prolaze braća naša, sinovi Izrailjevi koji žive u Njemačkoj: uredbe donijete protiv njih, mučeništvo, proćerivanja/protjerivanja kakva se odvijaju svakoga dana i zbog kojih oni moraju da lutaju od zemlje do zemlje, od grada do grada, beskrajno, bez ijednog mjesta koje bi ih prihvatilo [...]

A kad su stigli ovamo u Tursku, zemlju na koju se Božji gnjev nije obrušio svom težinom, i kad su vidjeli/vidjeli mir, spokoj i obilje kakvo vlada ovim zemljama, i kad su vidjeli/vidjeli da je udaljenost između Turske i Jerusalima mala i da se može preći kopnenim putem, obuze ih velika radost i rekoše: nema sumnje, kad bi Jevreji koji žive u Njemačkoj znali makar za desetinu blagoslova kojima je Bog obasuo svoj narod Izrailjev nastanjen u ovoj zemlji, nema tog snijega ni te kiše, ni tog dana ni te noći koji bi ih spriječili da dođu ovamo. I zamolili su me da pišem izgnanicima, Jevrejima nastanjenim u Njemačkoj, u gradovima Švapske, Rajnske, Štajerske, Moravske i Ugarske, i da im ispričam kako je prijatna ova zemlja. [...] A kad sam shvatio da oni to čine bez ikakvog ličnog interesa, odlučio sam da odgovorim na njihove molbe, jer ja bih volio da dam Izrailju priliku da dobije ono što s pravom zaslužuje...

Shaw, str. 31–32

Poslije velike epidemije kuge polovinom XIV vijeka, proganjanje Jevreja intenziviralo se ne samo u Njemačkoj nego i u većem dijelu zapadne i srednje Evrope. U osnovi tih progona leže vjerske predrasude, ekonomska konkurencija i društvena segregacija, pa su mnogi Jevreji bili prinuđeni da pribježište potraže u bezbjednijim i manje naseljenim zemljama, kao u Poljskoj i Litvaniji i u Osmanskom carstvu.

Da li ijedna zemlja na svijetu može biti tako savršena kako je to opisano u ovom tekstu? Da li je život u Osmanskom carstvu ovđe/ovdje istinito opisan? Da li je autor teksta možda prećutao neke bitne mane? Zašto pokušava da privuče Jevreje u Osmansko carstvo?

III-11. Elija Kapsali o bogatstvu Jevreja u Osmanskom carstvu za vrijeme vladavine Mehmeda II

U prvoj godini vladavine sultana Mehmeda, turskog cara [...], gospod nadahnu carev duh [...], i glas se pronese njegovom carevinom i proglas: „Ovo je riječ Mehmeda, cara turskog. Bog, gospodar nebeski, dade mi carstvo u ovoj zemlji i

naloži mi da pobrojim njegove ljude od šemena/sjemena Avramovog, sluge njegovog, sinove Jakova odabrane, i da im dam zemlju od koje će živjeti i da im pružim sigurno utočište. Neka svaki od njih sa svojim Bogom dođe u Carigrad, šedište/sjedište moje carevine, i nek šedi/sjedi pod svojom lozom i svojom smokvom sa svojim zlatom i srebrom, imetkom i stokom, i nek se nastani na ovoj zemlji i nek trguje i nek postane dio nje.“

Jevreji se sakupiše izdaleka i izbliza, iz svih gradova Turske, svak dođe iz svog doma; zajednica se skupila u hiljadama i desetinama hiljada, i Bog im pomože s nebesa, a car im dade dobra imanja i pune kuće. Jevreji se tu nastaniše sa svojim porodicama i razmnožiše se obilato [...]

Pošto su se Jevreji bojali Boga, on im dade bogatstvo, te se tako na mjestu đe/gdje su nekada, za vrijeme vizantijskog cara, postojale samo dvije ili tri zajednice, Jevreji razmnožiše i brojaše više od četrdeset zajednica, i zemlja im ne dade da se nasele zajedno, toliko je veliko bilo njihovo bogatstvo. Tora i bogatstvo i čast uvećaaše se među zajednicama. U zajednicama oni slaviše Gospoda, istočnika Izrailjevog, počinitelja velikih čuda. Zapjevaše nebesima i blagosiljaše Gospoda, sve sluge Gospodnje što stoje u kući Gospodnjoj u večernji čas.

Shaw, str. 30–31

Očigledno je da Eliji Kapsaliju, koji piše u XVI vijeku, a opisuje događaje iz druge polovine XV, nije toliko stalo do istorijske tačnosti koliko do naglašavanja tradicionalnog jevrejskog morala. Zato on u svom tekstu često citira mjesta iz *Starog zavjeta* (na primjer, iz *Knjige postanja* 13:6, 34:10, *Izlaska* 1:7, 1:21, *Psalama* 68:27, 134:1 itd.).

Kakve je namjere imao ovaj pisac, što je htio da postigne ovim tekstom? Kako je povezao dvije vjere? Kakvu ulogu Avram ima u islamu, a kakvu u judaizmu?

Na osnovu čega bismo mogli zaključiti da je govor koji Elija Kapsali pripisuje Mehmedu II istorijski netačan?

III-12. Jevrejski mesijanizam: slučaj Sabataja Zevija (1666)

[...] prelazimo na sljedeću [godinu, 1666], za koju ćemo vam ispričati kratku priču Sabataja Zevija,

navodnog jevrejskog mesiju, koji se najprije pojavio u Smirni i tamo se izdavao za njihovog mesiju, pričao im o sjaju njihovog dolazećeg carstva, o snažnoj ruci Božjoj koja će ih sakupiti iz svih krajeva svijeta. On je bio mešetarev sin, rođen u Smirni, uglednik koji je tečno govorio hebrejski i arapski, ali kako je prognan zbog nereda u sinagogi, lutao je neko vrijeme Grčkom i duže vrijeme proboravio u Jerusalamu, đe/gdje je upoznao izvjesnog Natana, lukavog sofistu, koji se pa proglasio za Sabatajevog proroka i drsko predskazao da će se mesija godinu dana od 27. dana mjeseca kisleva pojaviti pred Velikim gospodarem⁵⁶ da pripremi sve za njegov dolazak. Kad je stigao u Smirnu i javno se stao izdavati za mesiju, sačinio je objavu svim narodima jevrejskim u to ime. No, [...] neki njegovi sunarodnici suprotstaviše mu se kao uljezu, ali on je samo ćerao/tjerao po svome i potom obznanio da ga je Bog pozvao da pohodi Carigrad, đe/gdje će najveći dio njegovog posla i biti obavljen. Međutim, čim je stigao, vezir⁵⁷ zaključio da je najbolje da ga baci u mrski zatvor, odakle ga je kasnije poslao na Dardanele; Jevreji iz najudaljenijih krajeva pohrliše ka njemu u velikom broju, a on je imao dovoljno vremena da osmisli svoj novi metod i ritual. Kako su se Jevreji sve više i više zaluđivali njime, i kako je Veliki gospodar u međuvremenu dobijao razne vijesti o njihovom ludilu, on naloži da mu se ovaj dovede, i reče da mu neće povjerovati dok mu ovaj ne pokaže neko čudo, pa neka Sabataja onda skinu dogola, i neka stane kao meta njegovim spretnim strijelcima, pa ako strijele ne probodu njegovo tijelo, on će onda povjerovati da je Sabataj mesija. No kako Sabataj odbi da prođe ovo iskušenje, morao je da postane muhamedanac ne bi li spasao živu glavu. No većina Jevreja odbijala je da povjeruje u to, nego je tvrdila da je to na zemlji samo Sabatajeva sjenka ostala i da sad hodi sijede glave i u muhamedanskoj odori, dok su mu se tijelo i duša vinuli u nebo, te da sad tamo borave dok ne dođe vrijeme za ostvarenje ovih čuda; a kohami⁵⁸ iz Carigrada osudiše ovo vjerovanje i naložiše ovima da se vrata svojoj predačkoj vjeri, kako ne bi bili izopšteni.

Jones, II, str. 175–176

⁵⁶ Tako su Evropljani zvali osmanske sultane, a u to vrijeme sultan je bio Mehmed IV (1648–1687).

⁵⁷ Fazil Ahmed-paša Ćuprilić, veliki vezir 1661–1676.

⁵⁸ Stariji uglednici jevrejske zajednice

? Koji su bili motivi Sabataja Zevija? Da li je on stvarno mislio da je mesija? Što misliš o kraju njegove „karijere“, zašto je primio islam? Zašto su Jevreji pošli za Sabatajem Zevijem? Da li je takav pokret karakterističan samo za Jevreje? Znaš li za neke slične mesijanske pokrete i u tvom narodu? Što misliš o načinu na koji je sultan postupio u slučaju Sabataja Zevija? Što je time htio da postigne i da li je u tome uspio?

► **Sl. 21. Jevrejski ljekar, francuska gravira (1568)**

Nicolay, str. 182

? Zašto je francuski graver i putnik smatrao da treba da prikaže jevrejskog ljekara? Da li su i druge etničke i vjerske grupe u Osmanskom carstvu imale svoje ljekare? Da li ima neke veze između odežde jevrejskog ljekara i činjenice da su nemuslimani bili u podređenom položaju, kako nam to potvrđuju i tekstovi III-19 i III-20?

III d. Međusobni odnosi vjerskih zajednica i vjerska diskriminacija

III-13. Vjerski dijalog tokom zatočeništva Grigorija Palame (1354)

[Imam] započe riječima da oni [muslimani] priznaju sve proroke, pa tako i Hrista, i četiri knjige koje je Bog poslao⁵⁹, a među njima je i jedno Hristovo jevanđelje. A za kraj reče [...]: „a vi, zašto vi ne priznajete našeg proroka i zašto ne vjerujete u njegovu knjigu, kad je i nju Bog poslao?“ Ja mu na to odgovorih: „I vi, kao i mi, imate običaj [...] da bez dokaza ne priznajete i ne prihvatate ništa [...] Za Hrista, pored mnogih njegovih velikih čuda, svjedoči i sam Mojsije i drugi proroci; i on je jedini, za čitavu vječnost, za kog čak i vi kažete da je riječ Božja; i jedini, za čitavu vječnost, kog je rodila djevica; i jedini, za čitavu vječnost, koji se vaznio na nebo i ostao besmrtn; i jedini, za svu vječnost, za kog se nadamo da će se vratiti da sudi živima i vaskrsim mrtvima – ja sad kažem samo ono što i vi Turci priznajete. Zato mi vjerujemo u Isusa i u njegova jevanđelja. Ali Muhamed, mi za njega ne vidimo da njegovi proroci svjedoče o njemu, on nije učinio ništa izvanredno ili vrijedno pamćenja što bi nas navelo na to da vjerujemo u njega. Zato mi ne vjerujemo ni u njega ni u knjigu koja je njegova. A imam bješe pogođen tim riječima, ali uze da se brani: „U jevanđeljima se pominje i Muhamed, ti si skratio njegovo svjedočanstvo. Osim toga, on je pošao iz istočnjačkih daljina i došao na zapad kao pobjednik, kao što vidiš.“ [...]

„[...] Tačno je da je Muhamed, pošavši s Levanta, došao na Pont kao pobjednik; ali on je pobijedio ratovima, mačem, pljačkom, ugnjetavanjem i ubijanjem; ništa od svega toga ne dolazi od Boga, koji je dobar [...] Nije li Aleksandar pošao sa zapada da bi konačno pokorio čitav istok? I mnogi su drugi, u drugim vremenima, kretali na pohode i vladali čitavim svijetom. Ali nikom od njih nijedan narod nije prodao svoju dušu kao što ste vi prodali svoju Muhamedu. I osim toga, [Muhamed je], iako je u isto vrijeme koristio silu i nalagao uživanje, osvojio samo dio svijeta. A Hristovo učenje, naprotiv, iako odbacuje gotovo sve slasti životne, zakrtilo je sav

svijet i vladalo među onima koji se protiv njega bore, i to bez imalo sile, a opet je uvijek pobjeđivalo nasilje koje mu se suprotstavljalo, i ta je pobjeda porazila svijet.“

Na tom mjestu mi drugi hrišćani koji su bili tu, oštetivši/osjetivši da Turke obuzima bijes, dadoše znak da prekinem svoj govor. No ja, da bih unio malo vedrine, rekoh s blagim smješkom: „Da se slažemo na riječima, imali bismo istu vjeru. Oni koji razumiju, razumjeće i smisao onog što je ovdje/ovdje rečeno.“ A jedan od njih na to reče: „Doći će vrijeme kad ćemo se svi slagati.“

Phillipidis-Braat, str. 154–157, 160–161

Tokom vremena koje je proveo u zatočeništvu (1354–1355), Grigorije Palama (vidi objašnjenje uz tekst I-6) vodio je nekoliko teoloških rasprava s muslimanima i Jevrejima, a među njima su bili Orhanov nećak Ismail i jedan učenjak kog mu je poslao sam Orhan. U poslanici svojoj braći po vjeri u Solunu Grigorije se prišeća/prisjeća još jednog razgovora s jednim imamom nedaleko od Nikeje. Iako je Palama nepopustljiv, on ipak pominje i neke argumente koje muslimani navode protiv hrišćanske vjere i svjedoči tako o kompleksnosti vjerskih odnosa na teritorijama koje su Osmanlije osvojile.

Što misliš, zašto su osmanski Turci sa svojim zatočenicima razgovarali o vjerskim pitanjima?

Kako ti izgledaju argumenti navedeni u ovoj raspravi? Da li bi se njima moglo objasniti to što je izvjesni broj ljudi primio islam kad su Osmanlije pokorile njihovu zemlju?

III-14. Zajednički život različitih vjerskih zajednica u osmanskim gradovima (oko 1600)

[Beograd]

Na obalama rijeke Save postoje tri ciganske četvrti [mahale], a na obalama Dunava su tri četvrti u kojima žive grčki nevjernici [Romeji], kao i Srbi i Bugari.

⁵⁹ Petoknjžje, Psalmi, Novi zavjet i Kuran

Tik uz tvrđavu je i jevrejska četvrt, a njeni žitelji pripadaju sedmoroma karaimskim zajednicama. Tu je i četvrt u kojoj žive jermenski nevjernici, ali Franaka⁶⁰ i Ugara nema, a nema ni njihovih konzula. Ostalo su muslimanske četvrti, tako da Muhamedovi sljedbenici imaju najbolje, najprostranije i najprozračnije djelove grada, u njegovim višim ili srednjim djelovima.

[...]

U Beogradu ima dvjesta sedamdeset⁶¹ džamija, ali samo se sa sultanove zove na molitvu petkom; a sad ćemo opisati i vezirske džamije i džamije domaćih velmoža i uglednika. [...]

[...] Crkava i manastira ima devet, i tamo oni upražnjavaju svoju lažnu vjeru. Tu su hramovi grčki, jermenski, srpski, bugarski i jevrejski, ali nema kuća za idolopoklonstvo Franaka ili Ugara.

[...]

[Sarajevo]

Crkve. – Sve crkve su male i nemaju zvono. Crkve srpskih i latinskih hrišćana u dobrom su stanju, a i Franci i Grci održavaju svoje obrede u njima. Postoji i jedna jevrejska sinagoga.

Evlija Čelebija, str. 195–198

Uporedi ono što Evlija Čelebija kaže o hrišćanskim crkvama u Sarajevu s onim što Pavle Alepski kaže o moldavskim crkvama (tekst III-7).

III-15. Odnosi između pravoslavaca, katolika i luteranaca u Bugarskoj i Vlaškoj (1581)

Stvari koje je kao zaključak zabilježio papski nuncije pošto je saslušao neke činjenice koje mu je nekoliko katoličkih trgovaca saopštilo o prilikama u kojima žive katolici u Bugarskoj i Vlaškoj. Pošeta/posjeta Silistri i Provadiji, koju je naš vladar odobrio pismima veoma poštovanog monsinjora, [kardinala] od Koma od 11. marta 1581. Dana 5. decembra, predstavili su mu se trgovci iz Dubrovnika [...] koji žive u mjestu na Dunavu zvanom Silistra, a koje domaći živalj zove Deristor, dva dana od Varne; zemlja se zove

Dobrudža, u stara vremena zvala se Mezija, a jezik je bugarski ili ilirski. Njome vlada sultan s druge strane rijeke, a prije pomenute zemlje je Vlaška, turski vazal. Pomenuti Bugari su pravoslavci, imaju svoje crkve, sveštenike i episkope. Kažu da katoličkih porodica ima svega deset, i sve su Dubrovčani. Oni nemaju crkve niti revnosne sveštenike, ali su iz Dubrovnika, zajedno s ovima što žive u Provadiji, koja je dva dana udaljena od Silistre, doveli čovjeka zvanog otac Nikolo Godini od Antivarija, čovjeka velike učenosti; on ovđe/ovdje služi šest mjeseci i ima platu od sto talira⁶² godišnje.

Pitaju da li smiju da idu u pravoslavne crkve da se tamo mole i pričestuju u svoj svojoj usrdnosti; da li smiju da se krste kod pravoslavnog sveštenika i da primaju posljednju pričest u slučaju nužde, to jest ako dođe mrijeti. Takođe su pitali da li je ispravno da se mladi katolik, koji je živio s mladom pravoslavkom, i obećao joj da će se oženiti njome i izroditi decu/djecu s njom, predomisli ako mu je savjest čista. Takođe su rekli da su s one strane Dunava prema Transilvaniji naišli na mnoge njemačke luterance u Vlaškoj koji su uvijek bili voljni da pričaju o vjeri i koji dijele besplatne knjige o svojoj izopačenoj vjeri [...] Silistra se nalazi na dva dana od Provadije, i leži na Dunavu. U njoj ima 1.500 hrišćanskih i neznabožačkih kuća. Ima osam katoličkih kuća, ukupno 40 duša, sve trgovci iz Dubrovnika, a u ovom času kapelan im je brat Čelestino, koji ima platu od 2.000 akči godišnje; oni su dobri hrišćani [iako] nemaju crkve, već Bogu služe u jednoj sobi. Obećano im je da će smjeti podići kućicu koja će im služiti kao crkva; nemaju drugog Božjeg službenika osim onog kapelana, koji ovđe/ovdje služi već tri godine i svi o njemu kazuju samo dobro; on služi šest mjeseci ovđe/ovdje, a drugih šest u Trgovištu, u manastiru.

Călători, II, str. 504

Šta su katolici u Bugarskoj i Vlaškoj pitali papskog nuncija? O kakvim konkretnim problemima svjedoče ta pitanja? Što misliš, šta im je nuncije mogao odgovoriti?

⁶⁰ Naziv za sve ljude sa zapada Evrope, i katolike i protestante

⁶¹ Kako je Evlija Čelebija i inače sklon prećerivanju/pretjerivanju, ovaj broj je savim sigurno prevelik.

⁶² Veliki srebrnjaci iz srednje i zapadne Evrope

III-16. Fetva Ebus-suuda šiitima (polovina XVI vijeka)

Pitanje: Da li je po Svetom zakonu [šerijatu] dozvoljeno boriti se protiv sljedbenika Safavida⁶³? Da li je onaj ko ih ubija sveti ratnik i da li je onaj ko pogine od njihove ruke mučenik?

Odgovor: Jeste, to je veliki sveti rat i veličanstveno mučeništvo.

Pitanje: Ako je dozvoljeno boriti se protiv njih, da li je to dozvoljeno samo zato što su se oni pobunili i što su neprijatelji [osmanskog] sultana nad narodom islama, ili zato što su potegli sablju na vojske islama, ili zbog nečeg trećeg?

Odgovor: Oni su i pobunjenici i po mnogo čemu nevjernici.

Imber, str. 86

Ebus-suud (oko 1490–1574) bio je učenjak kog je sultan Sulejman veoma poštovao, i bio je na položaju šejh-el-islama, vrhovnog poglavara i sudije, gotovo tri decenije. Njegove presude (fetve) imale su velikog uticaja na osmansko društvo.

Što nam ove presude otkrivaju o granicama muslimanske solidarnosti?

Uporedi stav Osmanlija prema šiitima sa ratovima koji su se u XVI vijeku vodili između katolika i protestanata.

III-17. Carska naredba o zabrani „franačkog“ prozelitizma među Jermenima u istočnoj Anadoliji (1722)

Jermenski patrijarh Carigrada i provincija zvani Jovan podnio je molbu mojoj carskoj palati da izdam naredbu kojom će se spriječiti jeres franačkog obreda, česta među Jermenima u Erzurumu, Dijarbekiru i Tokatu. Stvari se polako sređuju, ali su se neki franački sveštenici, prurušeni u ljekare ili već nešto slično, nastanili tamo i povezali se s bogatim i uglednim ljudima. Ne sluteći ništa zlo, uglednici im povjerovali su da su ljekari i stadoše

da im pomažu u svim njihovim namjerama. Kako patrijarh kaže, franački sveštenici tako neprestano izazivaju mještane Jermene i izopačuju ih ne bi li se ovi prihvatili franačkog obreda. On moli da se Francima zabrani boravak na tim mjestima, bilo da se izdaju za ljekare bilo za nešto drugo. A i nesrećne podanike treba zaštititi od njihovih provokacija i ostaviti ih na miru. Zato se ovaj carski ferman izdaje u skladu s ovom molbom.

BOA, CA 3126

Što misliš o tome što su i jermenski patrijarh Jovan i sultan sve zapadnjake nazivali Francima, bez obzira na to što „jeres franačkog obreda“ u stvari pokriva veoma različite vjeroispovijesti?

III-18. Osmanske vlasti u Bosni presuđuju u sporu između pravoslavaca i katolika (1760)

Pošto smo zrelo razmotrili [ovu] ovako tešku stvar, napokon smo preko posrednika najavili svoj dolazak čehaji-begu [pašinom zamjeniku]. On je dopustio da dođemo k njemu, pa je dekan s novoizabranim fojničkim gvardijanom pošao do njega. Od njega je, među ostalim, morao čuti ove posljednje riječi: „Ako hoćete da dobijete parnicu, najprije saspitate dvadeset kesa novca u državnu blagajnu“ (to iznosi oko dvije hiljade i šest stotina venecijanskih zlatnika). [...] Vidjeli smo, dakle, da će naša stvar bezuvjetno propasti ako ne dadnemo ovaj pretjerani iznos novca. [...]

Stoga smo se – prije suočenja s našim protivnicima na sudu – sastali s pašom i čehajom. Obećali smo im – zbog takve i toliko potrebne obrane – dati sve ono bez čega se oni ni u kojem slučaju nisu htjeli smiriti i zaštititi našu stvar. S druge strane, grčki⁶⁴ su dostojanstvenici nudili tom istom paši golem iznos, zaista veći nego što je bio naš, da bi im presudio prema odredbama [datim] u njihovom fermanu. Budući da nismo imali novaca, dali smo umjesto njih pismeno jamstvo državnoj riznici i potpisali se da dugujemo toliko novca. [...]

⁶³ Safavidska dinastija vladala je Persijom 1502–1736. i uvela radikalnu šiitsku verziju islama, koja je tokom XVI vijeka bila izuzetno popularna među osmanskim podanicima u Anadoliji.

⁶⁴ Ovde/ovdje u značenju pravoslavnih.

Najprije je, dakle, sudac pročitao povelju protivnika i razmotrio u njoj klauzule i njezinu bit. Zatražili su zatim i naše povlastice, pa su i njih isto tako pročitali, a na vlastito hatišerif s Milodraževa (blizu Fojnice), koji je fratrima dat još kad su Turci osvajali Bosnu. Zatim su sravnili i isporučili klauzule i bit dokumenata ili carskih povelja. Iza toga je [sudac] upitao mitropolita – šta on zapravo traži ovom parnicom. On je odgovorio: „Tražim od ovih fratara da me slušaju i da mi se pokoravaju u svemu što propisuju i naređuju povelje koje je dobrotivo izdao naš uzvišeni sultan i koje ste sada pročitali.“ Zatim je isti sudac upitao našu stranku: „Šta vi navodite kao razlog da se ne pokoravate ovome što vaši protivnici od vas traže?“ – Na taj upit odgovorio je dekan: „Ima već skoro trista godina otkako je uzvišeni sultan Mehmed-han pokorio Bosnu, a mi s Grcima nismo imali ništa zajedničkog, budući da su oni jednog a mi drugog obreda, kao što se to jasno razabire iz ovog hatišerifa i drugih isprava i povelja koje su nam uzvišeni sultani dobrohotno podijelili.“ [...]

Kad je kadija to čuo, odmah je izrekao ovu presudu: „Patrijarh i mitropolit nemaju nikakva prava nad vama fratrima ili nad svetovnjacima rimokatolicima. Oni od vas ne mogu i ne smiju zahtijevati nikakva novčanog nameta, niti bilo čega drugog, jer ferman ne može biti iznad hatišerifa.“ [...]

I tako se završilo ovo suđenje, s kojega je mitropolit (Bog je tako htio) otišao posramljen. Nije, brate, posla kod Turaka brez jaspri [novca]!

Benić, str. 187–190

? Uporedi ovaj tekst s prethodnim tekstom o „jeresi franačkog obreda“: u oba slučaja osmanske vlasti jedva da su bile svjesne razlika među hrišćanskim vjeroispovijestima. Da li su isto tako jedva pravile razliku i među različitim vjerskim strujama unutar islama? (Isto se pitanje može postaviti i o stavu hrišćanskih vlasti prema razlikama unutar islama.)

Kakvi su odnosi vladali između dvije hrišćanske crkve u Bosni? Koga su one više poštovale, osmanske vlasti ili „srodne“ hrišćanske crkve? Što autor ovog teksta prigovara osmanskim vlastima, a šta pravoslavnoj crkvi?

III-19. Carske odredbe za nemuslimane (1631)

U skladu sa svetim zakonom [šerijatom] i zemaljskim zakonom, hrišćani [kafir] moraju biti prepoznatljivi po odjeći i spoljnom izgledu kao potčinjeni. Ne smiju da jašu konje, da nose odjeću od svile i satena ili da nose krzna i šubare. Njihove žene ne smiju da nose odjeću sličnu onoj koju nose muslimanke niti da stavljaju jašmake⁶⁵ od persijskog platna. Međutim, od nekog vremena, ovaj se zakon nije poštovao, pa su hrišćani i Jevreji, uz dozvolu sudija, počeli da izlaze odjeveni u raskošnu i skupu odjeću.

A što se njihovih žena tiče, one nijesu uzmicale s pločnika da bi se sklonile pred muslimankama kad bi ih srele na tržnici. U cjelini uzev, i mušarci i žene nose daleko bolju odjeću nego muslimani, iz čega se vidi da oni sebe uopšte ne smatraju potčinjenima. Stoga je od izuzetno velike važnosti da se ove naredbe objave još jednom i da se sprovedu.

Georgieva, Canev, str. 121

? Zašto su nemuslimani podvrgnuti tako strogim pravilima? I zašto su se hrišćani oglašavali o njih? Što misliš, da li se tako stroge odredbe uopšte mogu do kraja sprovesti u vjerski mješovitoj sredini?

III-20. Pogubljenje nepropisno odjevenog pravoslavca (1785/1789)

Isto tako, pomenutog mjeseca [muharema], 21. dana, kad je naš veličanstveni gospodar [sultan Abdulhamid I] putovao prerušen, on je ugledao jednog Grka nevjernika. Grk je na sebi imao žute cipele, kaftan cvjetnog dezena, dug ogrtač i kaput opšiven krznom, kao i šal. [Sultan] na to pozva dželata. Grka je trebalo objesiti, ali sultan onda naredi da mu se odrubi glava.

Taylesanizade, str. 419

? Uporedi tekstove III-19 i III-20. Kakve su to zločine počinili pogubljeni Grci?

⁶⁵ Jašmak je tanki veo kojim muslimanske žene pokrivaju glavu, lice do očiju i grudi.

III-21. Carska naredba o crkvi u Stanimaki, kod Plovidia, izgrađenoj bez dozvole (1624)

Namjesnik vakufskog sela Stanimake obavještava nas u svom pismu da su hrišćani u tom selu podigli veliku novu crkvu, ukrasili je mermerom i drugim dragocjenostima, a protiv Svetog zakona.

Namjesnik je pokušao da udovolji pritužbama muslimana, ali nije uspio, pa zato sada traži carsku naredbu kojom bi se naložilo rušenje pomenute crkve, pošto će samo rušenje zadovoljiti vjerske propise koji vladaju u ovoj zemlji.

Primivši to, ja naređujem da ispitate slučaj i postarate se za to da se novoizgrađena crkva zaista poruši, ako zaista jeste nova a ne neka koja već postoji dugo. Takođe vam naređujem da ne dozvolite nikakav protest i nikakvu neposlušnost protiv Svetog zakona i moje sultanske naredbe.

Georgieva, Canev, str. 120–121

Koje je argumente vlast koristila da bi opravdala rušenje crkve u Stanimaki?

III-22. Netolerantnost hrišćana prema ljudima koji žive u braku s osobom druge vjere (Kipar, 1636)

Milu, sin Andonija iz sela Čelije u Tuzlanskoj nahiji, kaže: Dosad sam, kao i moji preci, i ja pripadao hrišćanskoj grupi [miletu]. Nijesam postao musliman. Ja sam nevjernik [*kafir*]. Kad sam želio da obavim naš lažni obred u crkvi, monasi, koji su nam ujedno bili i sveštenici, spriječili su me da uđem rekavši: „Ti si se oženio muslimankom.“ I kad nestanem, vjerovatno me neće sahraniti po nevjerničkom obredu. Želim potvrdu na kojoj će se vidjeti/vidjeti da sam nevjernik.

Jennings 1993, str. 142

Zašto je hrišćanski monah spriječio Milua da uđe u crkvu i zašto je odbio da ga pričesti? Što misliš, što su mogli biti razlozi tome? Da li su oni opravdani? Imaju u vidu da, prema muslimanskom zakonu, muslimanke nijesu smjele da se udaju za nemuslimane, dok pravoslavni kanon zabranjuje pričest osobi pravoslavne vjere koja stupi u brak s osobom druge vjere.

III-23. Odredbe o vjerskom životu u Transilvaniji (1653)

[Dio I, odjeljak I]

Čl. 2 Četiri su zvanične vjere, prema pravovaljanim uredbama zemlje, i one će odsad uvijek biti zvanične... ove zvanične religije jesu sljedeće: reformistička evangelistička (u običnom jeziku zvana i kalvinistička), luteranska ili avgustovska, rimokatolička, unitaristička ili antitrinitaristička, i njima se odsad garantuje slobodno ispovijedanje njihove vjere na mjestima predviđenim za to, a u skladu sa zakonima zemlje.

Čl. 3 Pored četiri zvanične religije, u pitanjima vjere i religije nijedna osoba, bez obzira na društveni položaj, i nijedna grupa ljudi ne smije da mijenja išta ili da uvodi podjele, jer će u protivnom biti proglašeni nevjernicima [...]

Čl. 4 Judaizam, počev od drevnih vremena, ne samo što nije spadao u četiri zvanične vjere nego je, naprotiv, bio zabranjen zakonom zemlje, uz prijetnju ozbiljnom kaznom, a u ta vremena oni koji su se drznuli da se ogluše o zakon pa su proglašeni krivima kažnjavani su u skladu sa zakonima; ovim se propisuje da će se za ovaj prestup kažnjavati do vijeka, baš kao i ranije [...]

Čl. 8 Odlučeno je da niko ne smije silom da naćera/natjera zajednicu, slugu, svoje ukućane ili bilo koga nad kojim ima vlast da pređe u njegovu vjeru, bilo nasiljem, bilo prijetnjom nasilja, niti će zemljoposjednik/zemljoposjednik druge vjere smjeti da zapošedne/zaposjedne selo ili gradsku crkvu, da dovede ili nametne sveštenike druge vjere ili da dozvoli sveštenicima svoje vjere da drže svoje bogoslužjenje, i to ni u jednoj prilici; kazna za to iznosiće 200 florina⁶⁶ [...]

[Odjeljak VIII]

Čl. 1 [...] Narod Vlaške nije popisan u ovoj zemlji, niti među povlašćenim staležima niti među vjerama. Oni koji nijesu navedeni pod zvaničnim vjerama [...] biće tolerisani [...] za dobrobit zemlje.

Constituțiile, str. 47, 49, 50, 58

⁶⁶ Florin je isprva bio zlatnik koji je kraljevina Ugarska kovala po ugledu na firentinski novac. Međutim, u ovom tekstu ne pominje se konkretno taj zlatnik već uobičajena moneta kraljevine Ugarske i kneževine Transilvanije u to vrijeme.

Constitutiones Approbatae, ustavne odredbe, donio je Dijet (skupština) kneževine Transilvanije tokom vladavine Đerđa Rakocija II (1648–1660), i njima su u stvari sistematizovani propisi koji su u Transilvaniji donošeni od XVI vijeka, ponekad i ranije. Imaj u vidu da diskriminacija nije pogađala samo manjine, nego i pravoslavne Vlahe, koji su u kneževini Transilvaniji činili većinu. Član 4 ne odnosi se na Jevreje već na jednu malu „projevrejsku“ grupu, subotare, koji su se odvojili od zvanično priznate Unijatske crkve.

Da li su svi žitelji Transilvanije uživali jednaku slobodu vjeroispovijesti? Navedi argumente koji govore u prilog vjerskim odredbama u Transilvaniji XVII vijeka i argumente protiv njih.

III-24. Zaključak biskupskog sinoda u Stonu, kraj Dubrovnika, uperen protiv Jevreja (1685)

Đavolji udovi, oni što su raspeli Krista, neprijatelji kršćanskog imena, otimači, zaludivači, oni što poput guja-ljutica sišu uljuđenu čovječju krv, počeli su se pred koju godinu jatiti u ovoj biskupiji. Smjerno se molim božjoj pravednosti neka ih iz nebeskih oblaka, u obliku pravednog sunca, potpuno uništi. Koliko je do nas, nalažemo svima koji podliježu našoj brizi neka se pod prijatnjom kazne izopćenja [...] ne usude sa Židovima dijeliti stan u kućama đe/gdje žive, niti prenočiti, niti služiti im u kući, bez našeg pismenog dopuštenja. Klonite se, sinovi moji, i samog razgovora s njima, osim pri trgovanju i stvarima koje se ne daju izbjeći. Znajte da su oni neprijatelji Krstova križa, a vi, jer ste udovi Kristovi, odbijajte od sebe udove đavla.

Stulli, str. 31

Što su zapravo optužbe protiv Jevreja navedene u ovom tekstu? Kakva su ograničenja biskupi pokušali da nametnu Jevrejima?

III-25. Privilegije za jednog Jevrejina u Dubrovniku (1735)

[...] kako Simon sin Vitala Vitali jest pravi i istinski podložnik ove Republike, i zato mu je dopuštena

sva privilegija i milost koje uživaju ini naši podložnici, i žudeći mi [želimo] da je udionik od svih milosti koje uživaju naši podložnici u kojoj ma drago strani svijeta.

Stulli, str. 41

Uporedi ove privilegije s tekstom III-24. Kako to da u stavovima ove dvije vlasti postoje tako drastične razlike?

III-26. Mučeništvo sv. Kirane u Solunu (1751)

To bi janjičari radili danju. A noću bi je stražar objesio ispod pazuha, iako su joj ruke već bile u lancima. Uzeo bi štap koji bi mu se našao pri ruci i tukao je nemilosrdno sve dok se ne bi umorio, a onda bi je ostavio da visi po zimi, pošto je tad bila zima. Jedan je hrišćanin to vidio, pa bi sačekao pravi čas, i kad bi vidio da je stražara prošao gnjev, prišao bi mu i zamolio za dozvolu da je spuste. A svetica je bila tako strpljiva, tako spokojna i tiha da se činilo da ne pati ona nego neko drugi, i sav njen duh i njena svijest bili su na nebu. Bilo je u zatvoru i drugih hrišćana, i Jevreja i nekoliko Turkinja, zatočenih zbog nečasnih radnji. I oni su optuživali stražara da je nemilosrdan, da se ne boji Boga kad tako muči ženu koja mu ništa našao nije učinila. A taj hrišćanin samo je neprestano podsećao/podsjećao stražara na Božji sud (pošto se nije nimalo ustezao pred njim) [...] Govorio je to sve ne bi li ga umirio i spriječio ga da zlostavlja sveticu onako. Ali Sotona je stražaru dao srce od kamena, i koliko god ga ovi preklinjali, on ju je samo još više mučio. Janjičari koji su je mučili više puta su htjeli da je naćeraju/natjeraju da jede kako ne bi umrla. Ponekad bi joj dali groždice, ponekad datule. Ali svetica je odbijala da jede, pa su oni pokušali da joj otvore usta silom, ali nijesu uspjeli.

Synaxaristis, str. 336–337

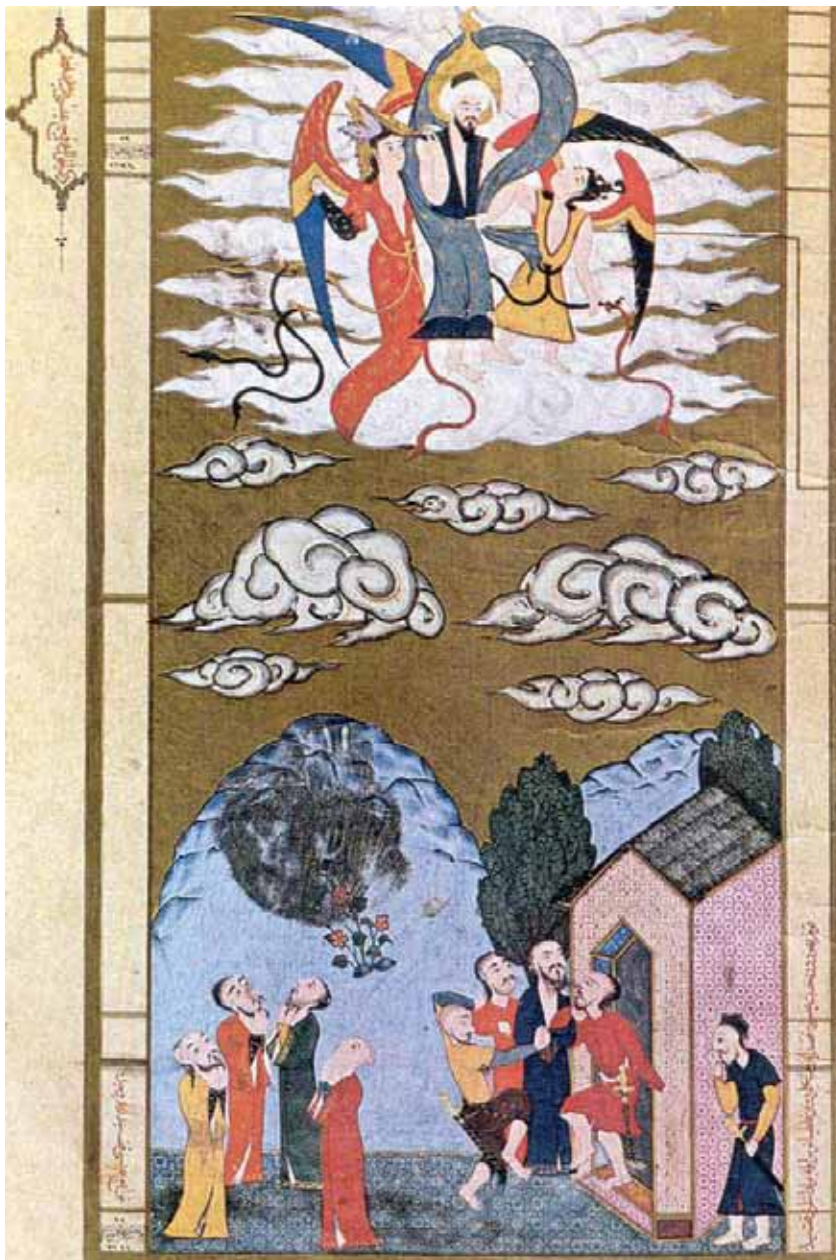

Kirana, djevojka/djevojka iz sela Avusoke, nedaleko od Soluna, opirala se osmanskom janjičaru koji je htio da je zavede. Kako bi je slomio, janjičar ju je zatočio i mučio. Odlučivši se na gladovanje, Kirana je umrla u solunskom zatvoru 28. februara.

? Da li je Kirana, budući hrišćanka, bila u gorem položaju nego što bi to bila muslimanka koja se opire janjičaru? Što misliš, zašto su drugi zatočnici htjeli da pomognu Kirani? Da li su vjerske razlike tu bile ikakva smetnja? Znaš li i za druge primjere ljudske solidarnosti koja se ne obazire na vjerske razlike? Zašto je Kirana odlučila da gladuje?

? **Opšta pitanja za odjeljak III-d.** Prokomentariši ovu specifičnu mješavinu vjerske tolerancije i vjerske diskriminacije na početku novog vijeka. Uporedi situaciju u Osmanskom carstvu, u Transilvaniji i u Dubrovniku. Da li se ona i kako se razlikuje od situacije u današnje vrijeme?

► **Sl. 22 Vaznesenje Hristovo, osmanska minijatura (1583)**

? Kako je Isus predstavljen na ovoj osmanskoj minijaturi? Zašto? Da li si vidio/vidjela/vidjela neke druge slike s Hristovim vaznesenjem? Uporedi ih.

Nicolay, str. 182